

**Boune anêye et
totes sôres di
bouneurs !**

Li Rantoele

NIËR 2019-2020 - L' 92

Gazete di prôze nén racontrece ki rexhe tos les troes moes eplaideye pal
« RANTOELE », soce nén recwârlante (a.s.b.l.) mimbe del Soce
po les mancîs Lingaedjes et Tuzances d' Urope (ALCEM), avou
l' aspalaedje del Federâcion Walonreye-Brussele

FÉDÉRATION
WALLONIE-BRUXELLES

Mwaisse sicrijheu : Lucyin Mahin. Eplaideu responsåve : Pire Otjacques - rûe d' la Hète, 19, 6840 Li Tchesteu - Bureau de dépôt 6840-Neufchâteau.
Pris : 3€ à limero ; abounmint po èn an éndjolle 5€, papî 12 € - les deus 15€ - à conte IBAN BE74 0682 2043 0507, BIC GKCCBEBB (loukîz p. 2).

Li mot « rantoele »

Li mot « **rantoele** », c' est dandjreus on riscôpaedje [mécou-pure] do shuvion [suite de mots] « l' arantoele » (l' araegnreye, l' arincrin). On l' dijheut parade e l' Basse Årdene, la k' i s' prononcive *ranteûle, ranteûye, rantûye, rantûle, rantôye, rantoûye, rantoûle, rantwèle, rantwêye, rantwaye, rantwale*, evnd. (ALW 8).

Li Rantoele-soce

Li Rantoele-soce, c' est ene Soce Nén Recwârlante (S.N.R., a.s.b.l.) k' a stî ahivêye e 1996 pa Tiri Dumont, Lorint Hendschel, Lucyin Mahin, Pire Otjacques & Stefane Quertinmont.

Po pus di racsegnes, alez sol Wikipedia walon, et potchî a « Li_Rantoele_(soce) ».

Li Rantoele-gazete

Li Rantoele-gazete eplaide à pus sovint des ârtikes e **rfondou walon** (orthographe wallonne unifiée). Mins eto, padecô e sistinme Feller.

Responsâvte

Les scrijheus sont responsâves di leus scrijhaedjes et les tchoezixheus d' desséns, des abondroets di leus radaptaedjes.

Abondroets

Les scrijhaedjes del Rantoele sont metous dizo licince GNU.

Foninmes do walon

E walon, li foninme ki s' prononce /an/ et ki si scrît AN e francès si prononce et si scrire pareymint e walon.

Li prononçaedje /in/ – k' on rescontere a tot còp bon dins les mots ki s' prononcèt /an/ mins si scrire EN e francès (prinde, vint, vinde...) – divént cial çou k' on lome on forcoridjaedje [hypercorrectisme], nén voltî oyous pa les waloncâzants nés-natifs.

Adon, e walon: **grand, dimander, dansî, mantea, efant** (nén *grind, *diminder, *dinser, *mintê, *èfint / *infint).

Si polèt i esse riprins tot marcant Bén l' sourdant.

Les textes publiés dans « Li Rantoele » sont sous licence de libre utilisation GNU.

Èn rovyîz nén ki :

xh se prononce généralement ch et jh se prononce j (les 2 se prononcent h a Liège, ich-lautés ou ach-lautés en fin de syllabe en Haute-Ardenne); ea (fr. eau) se prononce ia ou ê, pratiquement in en Haute-Ardenne; én se prononce éⁿ à Charleroi, mais plus généralement in, et aussi é (Ouest-wallon, Ovifat), îⁿ (La Louvière, Ecaussines) ou èⁿ (Couvin); ae se prononce généralement a (è à Liège, â à Charleroi dans le suffixe -âdje); oe se prononce généralement wè (eû à Liège, mais aussi è, û, ë, wa, où, wê, etc.); ey se prononce èy à Liège et îy ou î ailleurs; sch se prononce sk ou ch (mais h à Liège); oi se prononce wa à Namur, wè à Liège, ôⁿ à Charleroi et où à Nivelles, â se prononce au (ô), â, â, an, ou on selon les régions; ô se prononce souvent ôⁿ (presque on) mais ô franc a Namur, où à Nivelles, Fosse-la-Ville et en Haute-Sûre; sh se prononce ss à l'Est et ch à l'Ouest; oen se prononce souvent on à l'Est et win à l'Ouest.

endè (end, ndè, nd) se prononce ènnè (ènn', 'nnè, 'nn') sauf à l'Ouest où il se rend par 'dd' (simplifié en d' ou d-)

En wallon unifié, tous les E internes se prononcent è. remantchî = rêmantchî; retchessî = rêtchèssî. La lettre é ne s'écrit que si elle représente un phonème du wallon : cerjhe, tuzé, singlé. Non si elle provient d'un calque du français : prezinter, republike (lire è).

Les voyelles i, u et ou se prononcent presque toujours longues devant une consonne voisée (b, d, dj, g, jh, v, z), R et Y.

Un espace typographique suit toujours une apostrophe; il n'y a pas d'apostrophe ni d'E muet internes. Ces deux règles étaient déjà d'application dans le « Dictionnaire des parlers wallons du Pays de Bastogne » de Michel Francard (1994).

Di traze a catoize

Noveas lives e walon

Moudes a rvinde (Meurtres à gogo), ene ramexhnêye di noveles del pene da **Lucyin Mahin**; 20 uros + 3 € di costindjes d' evoyaedje.

Motî d' Bastogne (Dictionnaire des parlers wallons du pays de Bastogne), li replaidaedje [réédition] do gros spès motî da **Michel Francard**. 59 € + 10 € po l' evoyî.

Li Noyé da Polochon (Le Noël de Polochon), on conte di Noyé e francès, la k' el bâdet cåze e walon. **Joël Thiry** et **Sabine de Coune**. 10 uros, costindjes âdvins di ç' pris la.

Les 3 lives sont payâves sol conte BE78 0682 1708 2286 Racsegnes : contact@musee-delaparole.be; sûtifone : 0479 220 381.

Sintoz come èm cour bate (Sintèz come èm keûr bat), on live avou totes les tchansons da Dâke Bietrand (Jacques Bertrand).

Al Mâjhon des walons, info@el-mojo.be; telefone: 071 643 123

Nosse cok tchante co, on live di powinmes so des cayets did dinltins et d' âdjourdu sicrît pa Albert Delvaux. Dimandez les pondants et les djondants a Djâke Desmet à 0475 66 71 95. Loukîz ossu p. 18.

Bates di scrijhaedje

Troes pris del Kiminâlté (pol 31 di decimbe 2019)

2500 € po ene ramexhnêye d' arimés (powezeye) et co 2500 po on studia sol walon.

500 € po on prumî scrijhaedje e walon.

Racsegnes po les troes pris : 02 413 21 14 ou 02 413 33 08; emiles: alix.dassarques@cfwb.be ou charmarke.osmanomar@cfwb.be

Pris de L Lovire (pol 15 di may 2020) (1500 €). Ene ouve di prôze, avou ratournaedje e francès. Racsegnes: Christian Quinet, christianquinet1@gmail.com

Ratacaedje

On moes d' octôbe e vî payis...

...ki cmince fén do moes d' setimbe, avou on raploû d' linwincieus a Lîle (France). Dj' î aprind ki l' ALW [Atlasse des Lingaedjes di Walonreye] est a l' ahote, paski l' université d' Lidje n' a pont trové d' ecwârlaedje po payî on rcwereu u ene ricwereuse po.

Pôves nozôtes et les tchéns d' tcherete ! Cwand on pinse ki l' ovraedje a-st ataké diviè 1930, ki l' prumî eplai-daedje date di 1953, et k' i gn a co ki l' mitan des 20 tômes k' a rehou so papî.

Va-t on continuer l' ovraedje so sopoint éndjolie ? Oyi mins fât co éndjolijhî les caracteres faflotrecés des scrijhaedjes. Et come c' est on vî sistinme fonetike, i fât rmete tot çoula e l' alfabet fonetike eternâcionâ. Et gn a co des mantches a mete !

Djâzant atlasse des lingaedjes del Beldjike

Ci-la eto (riloukîz l' Rantoele 91 p. 5) esteut prezinté à raploû d' Lîle - c' est po çoula k' dj' î esteu.

Disk' asteure, et so èn an et dmi, a cénk djins, nos avans eredjistré, riscrît et corwaitî ene pitite swessantinne di pârlers, la k' c' est l' walon k' a l' plouma, avou 32 ponts : 7 el province di Lidje; 12 e Lussimbork; 6 so Nameur; 2 e Roman Payis et 5 e Hinnot. Après, gn a eto des dnêyes sol picârd (4), sol gâmes (3), sol lussimbordjwès (5) et so les « platdûtches » des Cantons Redîmés et d' après Vervî (4). Foû del Walonreye, gn a èn eredjistrumint e maxhî francès d' Brussele, et, po les lingaedjes di Flande : wess-flamind (3) tîxhwès braibançon (2) limbordjwès (3).

C' est l' Rantoele k' a rascodou directumint trinte dinêyes, et indirectumint arindjî 6 ôtes eredjistrumints.

Vive nozôtes et les tchéns d' tcherete !

Scoles di Bive

Vaila, c' est des ashyinnes di bon- et d' waeyén-tins [*sessions de printemps et d'automne*]. Nos nd esténs a nosse 130inme resconte li moes d' octôbe passé. Les scoles ont cmincî e 2003, et l' contnou des cours, diferin a tchaeke côp, est wârdé sol Daegntoele dispu 2005 (loukîz a « Scoles di Bive » sol Wikipédia walon).

Nosse mwaisse adjinçneuse, Mady Dorchymont, end est don a 14inme anêye d' Univiersité di Totes les Adjes po Nameur (UTAN). Dins les ôtes sicolîs, end a brâmint k' ont inte cénk et dijh ans d' ancycinnté. Deus studians a pârte ki vnèt d' on Cinte po « Djins nén come les ôtes » di Yâle [*Alle-sur-Semois*]. Avou ene miete d' aidance pol lijhaedje, i pârte tot come les ôtes. Et minme nos apoirter sovint des prononçaedjes d' après Dinant et Nameur, ki les ôtes sicolîs n' ont nén.

Ci moes d' octôbe cial, noveas arivés. Ive de Zutter et s' copleu Greg, deus Tornizyins, nos amoennît on lingaedje di houte di Twin, ki nos n' kinohéns waire.

Adon-pwis, Sara Lambot, bibliotecresse al comene di Bive. Ele s' a metou sol pî sol tchamp a lère li rfondou. Et saveur prezinter on ptit sudjet al sicole pa les les scolîs, li dierin djoû (waitîz p. 17), tot rtrovant les accints d' après l' payis di Smwès. Li walon n' est nén moirt !

Cayés walons et Bulténs del soce di Lidje (BSLW)

Les soces pol walon, edjistrêyes dins les grandès veyes, sont sovint scawêyes [à l'*étroit*] dins des bastimints todi pus ptits, avou des ârtchives ki s' ramonçelnut avou l' tins ki passe. Cwand on lzî dmande di baguer, c' est tote ene afwaire. Fât-st evoyî tot çoula às riketes, po fé tourner les cimin-treyes u fé do cwârton d' ewalpaedje.

C' est insi k' nos avans erité d' on stok di Cayés Walons et d' 5 coleccions di vîs BSLW (grâces et dank et merci a Djôzef Dewez et Batisse Frankinet).

Avou l' coplaedje da Dimitri Françwès, on novea scrijheu po nosse gazete, on nd a fwait des pactêyes Bén Ricnoxhâves, k' ont ddja fwait l' bouneur des bibliotekes u d' soce d' istwere di Bive, do Tchestea [*Neufchâteau*] et d' Fleuru. Gn a co des kilos d' Cayés Walons a dispârti po les cis k' ça lzî dit co d' lère do papî.

Po fini l' moes, dj' a co yeu l' âdjeu di dner scole às efants d' Transene.

Avou l' piceure di l' enaiwaedje linwistike (dji n' câze ki walon, et lzî dmander di trover çou ki dj' di), dj' elzî a mostré les lingaedjes câzès dins l' cotoû dispu 2500 ans.

Lucyin Mahin, li 1ê d' decimbe 2019.

Eternâcionâ

Calémî, pus d' 50 ans après Alberveye (II)

Raler à Congo, la k' dj' aveu passé dijh ans di m' veye di djonne grande djin [adulte jeune] (1950-1960), c' esteut on sondje ki dj' aveu dispu bele âdje, et k' a divnou ene vraiye veure [une réalité] e 2009, asteure ki mi areyoplane dischind so Loumoumbachi.

A Loumoumbachi, dji passe al dwane, la k' on m' dimande si c' est l' prumire feye ki dj' vén à Congo. Dji di k' oyi – dji n' sai nén trop cwè dire, et c' est pâr li prumî côp ki dj' mete les pîs e l' republike do Congo. Li response mi costêye 20 dolârs, ki s' vont lodjî al taxhete dins l' potche do dwanî. Bawaite ! ces fonccionaires la divèt sovint ratinde des moes et des ramoes po touchî leu sôs, s' i les touchèt djourmây.

Loumoumbachi by night

Le fi di m' soçone nos moenne a s' mâjhon e-n oto. Il est passé meynute et dji n' voe rén del veye. Mins nerén, tote cahosseye, dj' advene âjheyment ki l' voye doet esse mo sâperteuse [caillouteuse], tote a trôs et a bosses. Nos recontrans ene troplete di Congolès k' ont-st ene pane d' oto. Nos les saetchans foû mariminces, mins c' est co nozôtes k' elzî doet dner l' dringuele.

Alfén, nos avnans al dimorance do valet; i fwait cayant d' froed, a schipe deus troes digrés. Vo m' la dins m' tchambe. On m' a bèn dit di n' nén roter a pî dischâs si dji m' dispiertêye del nute, ca gn a afeye des scoirpions. Ây, dji n' î sondjive pus : vo m' rila e Congo.

Voyaedje e Foker

Vénrdi 26 di djun. On ddjune. Pu ndaler a l' areyopôrt, et monter dins li ptit Foker do fi di m' plankete ki va a Kalémî. C' est ene avion d' 40 plaeces mins les sidjes ont stî rsaetchîs evoye po tcherdjî des marchandijhes. Elzès distchedje dins les vyaedjes del campagne metous so s' voye. Biesdimint, paski dj' a l' vessete, dji n' vou nén monter dins l' cocpîte. Del bawete dilérinne [latérale], dji voe les pa-

yizaedjes aparexhe et disparexhe; des piroes et des verdôs d' minires [terrils d'exploitation minière] – des menes di keuve, va, dandjreus. Adon-pwis ene grande astantchêye di bâraedje [lac artificiel]. Alfén, des stindêyes di brousse, nén aduzêyes pa l' industreye. Eyet, après deus eures di volaedje, vola l' laetche Tanganica k' amonte foû del roye do cir [émerge de l'horizon]. Nouzome, riglaxhant. Dji so tote mouwêye come cwand on rtrove ene viye kinoxhance.

Dj' aporçû on tcheri [hangar] di l' areyopôrt, avou on grand trô dins l' toet. Adon, nos atârmacans so ene pisse al shijh-cwate-deus.

Oufti ! Vo m' î la !

Calémî, prumî djoû

Gn a ddja on cwate-cwate ki nos ratind. Vos fât dire ki c' est les seus rôlants éndjins ki polèt ariver a bon pôrt dins les bosses et les fosses des voyes di Calémî. On nos moenne à Covint des macherseurs di Sint-Djôzef, ca c' est la ki dj' alans prinde djisse. C' est on hâjhlî moussi a sôdârd ki nos drove li grosse poite di fier, metowe e rodje couleur (conte l' erunixhaedje). Cwand nos intrans, c' est des vivâs patocosté, criyîs pa les macherseurs, tertotes congolesses. Leu bouye di tos les djoûs : médyî les malâdes,

fé scole, s' ocuper d' efants disfoircis, evnd.

Nos trevâtchans on djârdén âs fleurs, on wangne-corti [potager], passer tot do long d' on grand ran d' coshets, et avni dins l' bastimint la k' dj' avans nos tchambes. Des grandès tchambes avou ene dresse, ene tâve avou des tchandelas, – ca gn a nén d' l' electrike tos les djoûs – ene tcheyire, on lét avou ene toele âs picrons [moustiquaire] et on grand rawârdoe [baquet de stockage] avou d' l' aiwe – ca les crânes del distribucion publique sont sovint a setch.

Dji dmande s' i gn a cobén des sierpints ki vnèt dire bondjoû (dj' a sovnanse des anêyes 1950). Câzu mây, k' on m' respond. Come elle ont dit « câzu », dji waitrè totes les djoûs al nute dizo m' lét s' i gn a nén onk di muchyî lavola.

Cwand dji telefone a mi ome ki s' fijheut do mwais sonk, il est tot sbaré di m' ôre si clairmint, come si dj' el houcreu d' Nassogne. Tins di m' condjî, dji voerè k' les Congolès, disk' âs pus pôves, ont tertos on telefone axhlâve (des djeyessemes ordinaires; gn a co pont d' sûtifones adon). Sabaye s' on s' sieve co des tantams, li seu moyén di s' atôchî â lon, di nosse tins.

Sol tâve po nozôtes soper, ene trûlêyes di tchôdurnetes avou do riz, des cûtès bananes plantins, des carbonâdes, do pexhon et toplin des verdeures. Come dessert, ene adjeante papaye et des citrons. Des vraiys, come dji n' a pus sayî dispu des ans et des razans.

(a shuve)

Christiane Blanjean, li 19 di djulete 2019

Beldjike

Li Beldjike veyowe pa les djins

Voci on boket di l' eterviou di Godfrwè Lârdinwès (c' est on no metou, bén seur; ça pôreut-z esse nimpôrtu kî). Li gaztî sereut deL Rantoele.

Minme si çoula est tourné a comike, li fond des responses a cwand minme sôrti des idêyes d' ene mâdjourité des djins, on pô tocosté dins l' Waloneye.

Li Rantoele (L.R.) : Vos, Monsieu Godfrwè, estoz dins l' politike ?

Godfrwè Lârdinwès (G.L.) : Neni, mins dji shû çoula tos les djoûs et come dji n' so nén biesse - sins m' vanter -, dji pôreut-z esse on boun analisse politike.

L.R. : Adon, cwè sondjîz vs di nos deus minisses k' endalèt a l' Urope ?

G.L. : Dji sondje ki c' est trisse di vey des djins si lancî dins l' politike po djusse ene afwaire di sôs et nén d' vocâcion.

L.R. : Vos nos è diroz tant...

G.L. : Ebén, après aveur fotou l' margaye dins nosse payis, il endalèt wangnî brâmint dpus. I s' fât tolminme rinde conte ki çoula fwait kékes moes ki ces djins la n' avént pus nou povwer, mins k' i s'acrotchént a leu plaèce et prinde des decidaedjes nin ttafwait lweyâs [légaux]. Li pés d' tot, c' est k' nolu, e l' opôzucion, ni les forbateut.

L.R. : Di tote façon, li govienmint federâ, i n' est nén co presse di esse so pî, edon ?

G.L. : Mondju ! neni, savoz ! Cwand dji voe k' on mete di costé les cis k' ont wangnî les eleccions, et s' arindjî po k' les pierdants soeyexhe co à povwer - a môde d' ene dictateure -, c' est disbâtchant.

L.R. : Por vos, ci n' est nén del democraceye çoula ? Ci n' est nén l' volté do peupe ?

G.L. : Drovos vos ouys, mi fi ! Les eleccions, c' est todi ene afwaire di margouyaedje, savoz. On rôle les djins dins del farene, e lzî fjhant acroere ki

onk u l' ôte a wangnî. Adon k' totafwait est arindjî d' avance.

L.R. : Adon, çoula n' sieve pus a rén d' endaler vôter ?

G.L. : Neni, sâf po ndaler prinde on café amon Djermwinne avou les soçons.

L.R. : Deujhinme kesse...

G.L. : Hê m' fi ! fât-z eraler a scole hin ! Ça fwait dedja l' ûtinme, di kesse ! Di ! to vous on maitrank ou on peket ?

L.R. : Neni, neni ! dji va piede li fi d' mes kesses (...) Sondjîz k' on-z âre benvite on govienmint federâ ?

G.L. : To vous rire, bén seur ! Taiss ki nonna, hin. Tolmonde vout s' pârt del tâte, mins rén leyî âs ôtes. Nos rirans rvôter, to vierès, gamén !

L.R. : Rivôter ? Po cwè fé ?

G.L. : Distrure tos les vîs pârtis et vey monter des cis come li Vlaams Machin k' a dedja ene coxhe el Waloneye.

L.R. : A ! Et vos, ki sondjîz des nâcionâlistes del N.V.A ?

G.L. : Bén, i m' fihèt bén rire ! (...) Oyi hin, esse nâcionâliste, c' est-z esse fô di s' payis, et zels, i vlèt côper l' payis a deus. (...) Por mi, c' est des fâs nâcionâlistes.

L.R. : Et pol govienmint walon, k' a des noveas avou des vîs ?

G.L. : On bea cmaxhaedje, tot çoula ! Bén seur k' i gn a des noveas dins l' trope, simplumint paski dins les pus vîs, i gn a des cis k' ont tapé l' cote sol håye. Di tote façon, les djonnes n' ont rén a dire; i dvèt shure les ôres, sinon hop ! a l' ouxh !

L.R. : Et vos, ârîz ene solucion po dispetrouyî çoula ?

G.L. : Ây hin, bén seur ! Fât divni des confederalistes provinciâs.

L.R. : Come li N.V.A. dabôrd ?

G.L. : T' as rén compris, twè ! Dji di « provinciâ ». (...) On pô come les Swisses. Ridner l' povwer à comenes et âs provinces ki rindrnt des contes à federâ - rastrindou del mitan d' ses minisses.

L.R. : Ça n' plairè nén a brâmint !

G.L. : Tant pire por zels. Mins avou on sfwait sistinme, fini l' djeu des tcheyire muzicâles. Fini d' fé del politike po ramasser des çanses; fini d' aveur des lwès ki metèt les djins dins l' mizere sins saveur comint çk' i vikèt. Et pu...

L.R. : Et pu cwè ?

G.L. : Ça pôre fé fé des spâgnes e rtirant les dobles, les minisses, les deputés et les admistrâcions ki n' siervèt a rén e l' Waloneye, e l' Flande et co a Brussele. Taiss ki les djins s' inmèt bén, etur les Walons et les Flaminds ! Gn a k' e l' politike k' i s' dispetronèt. Fât-st ariver a distrure ci frontire âs lingaedjes la, ki pârtit l' payis a deus.

L.R. : Vos l' divrîz ndaler propôzer, ci clapante idêye la.

G.L. : To rîs, twè ? Dj' a ene grosse sope a cure, la, mi.

L.R. : Bon ! Dju m' erva al redaccion po riscire tot çoula. Dji rvénrè motoit e moes d' djanvî po èn ôte responde.

G.L. : Bén on vierè bén cwè, la, m' fi ! Laixhe mu todi passer houte des fiesses del fén d' l' anêye. Va dju seulmint sorviker al dîne et al bwejhe ?

L.R. : Alez ! ârvey, Monsieu Godfrwè ! A l' anêye ki vént !

G.L. : I va ! A l' anêye ki vént, et bon Noyé et bon novelan a tos vos lijheus et totes vos lijheuses. (dins lu-minme, tot somadjant) Dji n' sai s' il irè lon, ci gaztî la.

Dimitri François, li 10 di nôvimbe 2019.

Spôrts : Les tchafiaedjes do Ptit Louwis (53)

Nos diâles

Dji so binâjhe ! Mins mi, dj' a todi stî seur k' i dalént sketer l' barake !
C' esteut minme ene miete trop âjhey d' ès cwâlifî.

Asteure, fâre vir à moes d' djun !

Les ptits Bedjes finixhnut prumîs d' leu poule, avou on totâ d' 30 ponts dissu trinte. I sront don tiesse di sereye po l' tiraedje al bou-

xhete.

Conte el Rûsseye

El displaemint di nôvimbe e Rûsseye esteut d' el pus hôte impôrtance. Les especiâlisses veyént çoula come ene finåle paski c' esteut conte ene ekipe ki toûne vologâz. Sâf ki les Rûsses avént deus djouweus des pus impôrtants ki n' s' ont nén aliné, ès trovant a l' infimreye : c' esteut Cheryshev eyet Golovin.

El pârteye a stî ployeye e 20 minutes. I fât dire eto ki les frés Hazard estént e fôme. Thorgan a marké l' prumî dins l' gayole eyet Eden les deujhinme et troejhinme. Loucacou a eto fwait rintrer l' balon inte les pikets.

Dj' âreu minme eveye di dire ki c' esteut trop âjhey a Sint-Piresbork po les Rodjes Diâles. El tchapite 2019 s' a don serè avou l' pârteye conte Chîpe [Chypre] e ratindant l' tiraedje à sôr do 30 di nôvimbe a Boucaress.

L' afwaire do ståde

Cweki, vos savoz, cwand on pâle di saetchî al bou-

xhete, c' est ene miete criyî foirt, puski nos savans dedja ki gn ârè l' Daenmâtche eyet l' Rûsseye dins leu grope.

Ene ôte afwaire ki nos savans ddja, c' est ki les tiesses di sereye djouwront e leu prôpe payis ... sâf k' el Beljike n' a pont di ståde capåbe d' awè ene pârteye di Cope d' Urope ! Çoula etou, i fât esse amon nozôtes po-z awè ene téle afwaire, veyanmint k' el cope d' Urope ès djowrè dins 12 payis diferins. Bén oyi, cwand on a on

govienmint d' incapåbes dins s' payis, c' est dins tous les dominnes eyet i gn a nén ki dins l' eplwè, les pinsions, les moutouweles, et hay vos nd âroz.

C' est damadje ki no ståde nâcionâ n' est pus valåbe po ene téle competicion. L' arindjî âzès nômes costêyret trop tchir. Tant k' a ndè basti on novea, ès fâreut co mete d' acoid edou l' fé. Eyet çoula c' est ene ôte pwaire di mantches. El basti so l' platea do Eyzel, c' est foirt mâlâjhey. A ene ôte plaee, ça n' freut nén

plaijhi a onk des deus costés (flamind ou walon).

Po ndè rivni à spôrt...

... l' etrinneu Martinez, tant k' a lu, èn pout ki esse contin dissu ses tropes. I trouve ki l' ekipe a Bén grandi ey esse brâmint pus maweure.

Dispu s'-n arivêye, çoula fwait 34 victweres, shijh matchs nuls eyet seulmint troes côps batous.

I dmoreve don el pârteye du mârdi conte Tchipe. Rola, ça a stî simpe come bondjoû. Cweki, on tot ptit moumint d' batmint a fwait k' il ont moenné di 0 a 1 pa Loannou a l' catoizinme munute. Mins ça n' a duré ki 120 pititès sgondes divant ki Bentéké mârke radmint.

Dins leu novea mayot eyet

avou ene ekipe candjeye po sayî des ôtes djouweus, les diâles ont continuwé leu mâtche [marche] a l' tiesse do clasmint.

- Dj' a hâsse di dire ki c' est ene boune couvlêye.

Mins k' el divrè prover e moes d' djun. Divant çoula, dedja e moes d' mâss, i gn ârè des amistâvès pârteyes ki dvront esse prijhés serieuzmint.

Jean Goffart, el 25 di nôvimbe 2019

Istwere: decimbe 1944

I berdouxhe à lon, sol droete

Francine soctêye el berce. Mareye-Tereze rote a droete. Nozôtes, les troes râpéns, nos tournans âtoû : « Moman, c' est cwè l' araedje lâvâ ? ».

C' est l' canon, mes efants ! Corans à pus vite a l' abri.

Nost abri

Cist abri la, c' est on vî tunel ki nosse pa a-st arindjî avou on vijhén : Hinri Modâve, dins l' prôpiété da Madame Vuylsteke. Nos dmeurans didins nouv djoûs. Oudon, tenawete cwand i fwait pus pâjhûle, dins on bwès adjoké a l' villa.

Cwand l' dandjî raplike, nosse pa nos tape el nive sins bambÿ tot criyant « Abeye a l' abri ! » Sins comprinde (a 5 ans et dmeye), dji sint li peu âtoû d' mi. Mins li pus strindant, ça a stî ci pouri mwaisse sôdârd almand cwand i nos a lugnî avou ses revolvers tot boerlant : « SCHNAPS !! » Dji n' comprind nin çou k' i dit, mins l' imâdje dimeurrè lontins e m' tiesse

tchaeke còp k' dj' ârè peu. Li rerseraedje dins l' tunel dur-rè disca çki les Amerikins nos dinexhe a boere et a magnî a l' fén del bataye.

Li londmwin do matén, nosse pa sôrtixh a catchete tot s' di-mesfiyant : kî k' a wangnî ? À roe del hourêye, i creye « Hier civils !! » Response bèn rapâjhante : « O.K. ! ». Oufi ! Nos estans schapés.

L' afwaire do chnape

L' afwaire do chnape n' est nèn co houte.

Dijh-ût ans après, e voyaedje di noices, nos sopans nos deus m' feme e l' otel ; èn ome d' afwaires, dandjreus binâjhe di s' djournêye vént addé nos tot soriyant et dire pâjhûlmint : « SCHNAPS ? »

Mâlureus, twè ! Ké còp d' bor-

don e stoumak ! A mitan dressî, tot blanc, rimouwé à pus foirt, dj' el riwaite sins mouvter, tot bablou, sins comprinde. Lu m' riwaite, fén sbaré. I finit pa tourner l' dos et s' rashire.

Ci n' est ki pus târd ki dj' a compris ki c' esteut l' mot « SCHNAPS » k' aveut rivnou did bèn lon po m' macsâder in-si.

Veyant çoula, dji di asteure ki çou k' on fwait a èn efant, soeye-t i do mâ ou do bèn, ça lyi dmeure el tiesse disca todî.

Dji n' vos caze nèn do Noyé di ç'-t anêye la : advinez les cados do Ptit Djezus !

Ziré Malet, li 18 di nôvimbe 2019, à lère li live da Jean-Michel Delvaux di Cele k' a sôrti a 2005.

Bondjoû a tertos. Dji m' va cmincî a scrire po « L' Rantoele » e sayant d' fé a tos les còps mi ptit scrijhaedje.

Dj' a cwerou 15 djoûs à long çou ki dj' alève sicrire po k' çoula ni rshonne nèn a çou ki s' fwait ddja. Eureka ! dj' a trové ! Dji m' a dit ki nos avans on bea patrimoenne et ki, dins ci-ci, nos avans del tchance d' aveur des savants.

Adon, a tos les còps, dji vos vôreu discrîre ene di ces rlomêyès djins la, afén çk' on n' roveye nèn k' elle ont stî l' firté di nosse Waloneye.

Po m' prumî ârtike, dji vs va prezinter :

Batise d' Omaliusse di Haloe (1783-1875)

(Jean-Baptiste d'Omalius d'Halloy)

Il a stî l' askepieu [créateur] del djeyolodjeye bedje.

Il a studyî li djeyolodjeye do nôr del France et astampÿ li mape djeyolodjike del France, del Holande et co di ds ôtes payis pattavâ.

I dischind d' ene viye famille d' Omâl, dins lu Hesbaye. I passa s' djonnesse e tchestea d' Haloe, dins l' Condroz. Il aveut vnou à monde a Lidje et aveut stî a scole addé Haüy, (pere del cristalografeye, du Brongnard, li

paleyontolodjisse; Lapécède, li do zolodjisse; et Fourcroy, li do tchimisse. Il a yeu ossu l' acsegnmint di Lamark Cuvier et da Geoffroy-Saint-Hilaire, li naturalisse francès. Tos ces mwaisse la markît l' djonne ome di dijh-ût ans.

Esteut amoureux des grandès trotes dins les bwès et les tchamps, si bounes po fé l' vude dins s' tiesse. Come dit, po cmincî, i studia les teres do Nôr del France. Pu, dizo Napoleyon, fé ene mape djeyoyolodjike di tot l' impire.

Après brâmint des voyaedjes, il finixha cist ovraedje la e 1813.

Si scrijhaedje sol djeyolodjeye del France, del Holande et did pattavâ a veyou l' djoû e 1822. Mâgré ki l' rischâlaedje [échelle] soeyaxhe basse, si scrijhaedje a yeu do succès.

Batise d' Omâl di Haloe divna li gouverneu del province di Nameur e 1816 (c' est l' redjime holandès) et-z î edvinter li côde administratif.

shûte p. 8

Cinema

Modiene famille

Cwand « Stâr-Trake », li prumî rîlêye-fime [télésérie], a-st ataké e 1966, c' esteut so l' difén do trevén do metaedje a pârît [ségrégation] divins les Estats Unis.

Les blancs et les noers ni s' polént nén co maryî eshonne, les efants noers et blancs ni polént nén co aprinde ezès minmès scoles etch.

Portant, so les tévés, les Amerikins ont veyou des noers et des blancs, et minme des rodjes et des blâwes di pea bouter eshonne, magnî eshonne, fé cope eshonne, tot fjhant shonnance di rén. C' est ene miete ci fime la k' a candjî les idêyes des djins. L' avni si prezintéve sifwaitmint ; i s' î fa-leut adure.

Cwand des pus djonnes (et ddja nén des Amerikins) ont rwaitî les prumîs fime-bokets, gn a rén ki les a sbaré. Mins les Amerikins del viye môde k' ont loukî ces bokets la à posse dins les anêyes 1960, sabaye s' il ont dmore stâmusse.

Et kéne novele di nos djoûs ?

Vola çou k' on-z ôt dipus k' a s' touû:

« Ene djonne comere avou èn ome pus vî et divoircî, c' est tofer po les cwârs. Gn a pont d' amour âdvins, nén del pârît del feme, todi. »

Ou : « Les rbastêyès families, c' est des grandès djins ki n' pinsnut k' a zels, et mây âs efants. Les pôvès glawenes et râpêns, i lzî fât esse aclevés pa des etrindjirs ! Ene mârâsse u

on pârâsse ni sâreut mây vey ses fiyâsses et feyâsses si tant voltî ki ses prôpes efants ! »

Ou Bén : « Les tchets n' fwaïnut pont d' tchéns. Si les parints sont biesses, les efants crexhront biesses eto. Si les parints sont sûtis, les efants totsî sûtis, avou. »

Ou co : « Ene cope di deus omes ni sâreut aclever èn efant, foïravant si c' est ene bâshele. »

Ôte sacwè : « C' est kî ki fwait l' ome? Kî ki fwait l' comere? »

Co on côp : « S' èn ome est on djan-comere, i n' court nén après les cotrêrs, mins purade après les marones. »

Eto : « On tchéns n' est nén on mimbe del famille. » U co Bén : « Ene comere ni sâreut awè des mestîs « d' ome »; metans, manaedjresse d' ene copagneye ou moenneuse di tacsî. » Poy : « C' est todi l' ome ki tént l' pot droet el mâjhon. »

Ou co : « Dins on dismariaedje, c' est todi l' ome les câzes. »

Et tchik et tchak.

Modern family

Adon e 2009, gn a on rîlêye-fime k' a-st ataké, et ki s' lome « Modiene famille »¹, et ki mostere tos ces splacas [clichés] ci, et co brâmint des

ôtes, avou.

Divins l' fime, gn a on vî ome, lomé Djaiy, avou s' djonne feme et l' gamén d' citlale, k' est foirt sûtî po s'-t âdje. I vicnut avou l' dierin roufion k' il a yeu avou s' deujhinme feme. Come vijhéns, d' on costé, gn a l' feye da Djaiy avou s' famille. Di l' ôte des costés, gn a l' fi da Djaiy avou ses djins. Mins ces deus families la sont ene miete a pârît eto. Li feye est marieye, et il ont troes efants, k' ene est ene pitite sincieuse, ene ôte biesse a magnî do four, et on gamén a pârît. Li fi da Djaiy est maryî avou èn ome, et il ont-st afiyî [adopté] ene pitite Vietnamyinne. Po fini, li ptite-feye da Djaiy k' est foirt biesse mete à monde ene djermaie, et s' maryî.

I gn a yeu 11 rîlêyes [saisons de tournage], ki l' 11inme n' est nén co foû, mins ci serè l' dierinne.

Âs Estats-Unis, li rîlêye-fime a stî fwait po ABC (Disney). E l' Beldjike, Modiene famille est waitâve so les tchinnes Play More (Telenet), RTL-TVI, Q2, et Comedy Central.

Dipus d' racsegnes sol Wikipedia walon.

Georges Staelens-Sfasié, li 27 di nôvimbe 2019.

1. NMS : Li plaecaedje di l' addjectif « modiene », calké do francès, avou les regues do 20inme sieke, sereut padrî l' no : « famille modiene ».

shûte del pådje 7

À dislaxhaedje del Beldjike (1830), i s' reclôt a Haloe, et-z ovrer po l' Academeye rweyåle. Et mete ses scrijhaedjes djeyolodjikes e dominne publik.

Termetant, i s' bateut todi po fé avancî et disfinde les tezes syntifikes, come li transformisse da Lamark (evolucion des especes), et çoula Bén dvant Darwin. Et fé tcheryî des clapantès idêyes so les raeces induropeyennes.

D'Omalius d'Halloy a stî acsût d' èn Accidint des Ecdûts do Cervea [AVC] k' on lomève adon

« congestion cérébrale ». Il esteut co à fé èn esploraedje djeyolodjike so les erives di Sene.

Il a tcheyou moirt kékes djoûs après.

Li tiesse di pire di cist ome la, scultêye pa Leyon Harzé, si trouve asteure a l' Academeye rweyåle.

Vola ! A l' eure ki nos minisses destrujhèt li scole et les lçons d' istwere, nos plans, enute, rimete dins les cerveas ki nos avans yeu dins nosse pitite Waloneye – eco dins nosse pitit payis – des grandès djins.

Dimitri Françwès, li 22 d' octôbe 2019

Li Rantoele às belès-letes

Limero 47 (rawete al Rantoele l° 92 di l' ivier 2019-2020)

Ene ouve ni vât ki po ostant k' ele soeye li djusse et vraiy temoen di s' tins. L' oteur walon doet esse modiene, et l' pus hardeye idêye nel doet nén rbouter. À contrâve, el doet rcweri. (Lambert Lemaire, adrovaedje do 49e anouwaire del soce « Les oteurs walons », 1964-1965, p. 24)

Noyé

22 d' decimbe

Ça î est ! Dierin djoû di scole. Li mwaisse nos a lâchî. Dji dvreu esse binâjhe, fé l' gugusse. Et vola : dji trinne come on lumçon so l' voye po rentrer al måjhône. Mi carnassire peze so mes spales. Mes djambes sont pezantes. Mi tiesse est draenêye.

Mi bultén n' est nén si mwais ki dji n' pinséve. Il âreut co polou esse pire ! Dji n' divreu nén fé ene sifwaite xhinêye. Ebén, nonna, dji m' fwai laid come on pû.

À dzeu do tiene, dji rabroke al måjhône tot tanflant come on boû. Ureuzmint, i n' a nolu po m' guignî. Totes les finesses des vijhéns ont baxhî leus stôres. Les djins n' ont nén co rmoussî e leu ni après leus ovraedjes. Moman n' est nén co rabrokêye non pus. Dji dmeure aroké so l' soû d' l' ouxh del grande plaèce. I n' a ene sacwè ki n' va nén ! Dji n' sai nén cwè, mins i n' a ene sacwè k' est di sclimboigne. Dji n' voe rén, a pàrt l' atelêye. Tot est cou dzeu cou dzo come dabitude. Dj' a bea fé l' toû, n' a rén d' candjî dins l' gayole.

O, la, siya ! Mi ptit blouw pexhon dins s' bocâ. Il est l' panse e l' air al copete di s'-t aiwe. Il est moirt ! Si vinte toûne dedja a blanc. Dji sere les pougns. Dji tape mes ouys so l' tâve. Li sé et l' poeve, astok del boesse po lyi dner a magnî, n' ont nén sti rmetou a leu plaèce. Wadje avou mi k' ele s' a comelé et taper do poeve dins l' bocâ ! Rovyisse come elle est. Co dpus dispoy sacwants samwinnes !

Vla k' ele rarive, dj' etind claper ses talons so les montêyes. Ele rintere. Dji lyi creye : « Mman, m' pexhon ! ».

Hin ? C' est m' mame ça ! Fene rossete ! Leye ki dj' a todî cnoxhou rabruneye !...

« Vos m' veyoz voltî insi, Juju ! »

« Bén... e... »

« Dji so bén, come ça ? »

« Nén dtrop ! »

« C' est po l' Noyé ! »

Po l' Noyé ? Bén ça fwait des anêyes ki nos nel fiestixhans pus. Dispoy ki popa... dispoy ki popa n' est pus la...

Ele disbale on paket so l' tâve.

« Juju, waite on còp m' novele cote ! »

Mondju ! c' est nén possible. Elle a wangnî à lotto ? Ele mi stind ene laide djaenasse cote, couleur di stron d' tchet.

Dji toûne mi tiesse et dji m' va astamper padvant m' bocâ avou m' blouw pexhon, k' a dispindou s' gayole.

Dji vôreu bén esse dins ene måjhône sins finiesse : disbâchî disk' al pupe.

23 d' decimbe

Co dpus disbeli k' ayir ! Tot mi rlevant, dji m' a pingnî ene tiesse di nierson. Ça rshonne meyeu a tot çki dj' a so li stoumak. Epwis, ça m' arindje bén, insi n' a nén ki m' mame k' arè ene tiesse di sot dins l' famille.

Dji m' a stî catchî dins l' doutche, rissaetchî l' ridea, m' achide dins l' fond del tene, mi raclapoter mes bresses âtoû d' mes djnos. I fwait laid dins m' tiesse. Pocwè est ç' ki dj' n' a nén hâsse do fiesti l' Noyé ç'-t anêye ci ? Adon k' dj' aveu mà m' vinte do ratinde les ôtes anêyes ? Pocwè ?

Dj' etind moman ki rintere. Dji sôrti foû dí m' trô.

« Juju, vinoz vey ! »

Ele tape so l' tâve ene chîlêye di boesses e cwârton, rafûlêyes avou des papîs d' ebalaedje di totes les couleurs.

« Juju, rawaite ! »

On sapén maxhuré a l' ârdjint ! Dj' end a d' keure, dji n' voe voltî k' les vrais !

« Juju, rawaite ! »

Ele sitâre ene djaene mape avou des maketes di vetès clâves, des plants d' rodjes cabus, et ene linêye di waezon totâtoû. Ene sacwè ki n' rishonne a rén : del pixhete di canari, cwè !

« Juju ! Rawaite ! Des guirlandes ki clignotnut, des tchandelès ki djouwnut del muzike. Dj' a co comandé ene famille di cougnous ! »

« Tot ça ! Rén k' po nos deus ? »

« Po nos deus, et po nos invités. »

« C' est kî, nos invités ? »

Vo l' la ki prind les guirlandes et comincî a valser dins l' grande plaèce. Dji n' l' a djamây veyou danser. Ewou a-st ele sitî às liyâds po s' saveur payî totes ces laidès biestreyes la ? Leye ki wangne dedja si waire tot fjhant des manaedjes. Vola k' ele si prind po Travolta !

Ça bardouxhe dins m' tiesse. Ene coixheure, on vrayi còp d' coutea. Dji pete evoye, dischinde al vole li prumire volêye di montêyes, drovi l' finiesse so l' pas d' gré do mitan. So on nuk di fistou, dji so so l' toet del resserre. Dji zoupele so l' ci d' nosse djondant. La, dji rowe avou m' talon so l' muraye di drî.

Mirâke ! Dji n' a nén yeu l' tins do rpoizer m' pî : Nina est ddja la. Ene dimêye tiesse pus grande ki mi, todi ossu alantcheye, mins cwè, c' est l' pus bele !

On s' achîd dins nosse pitite coine, tchaeconk so s' vî saeyea : buk a buk, tiesse a tiesse, les ouys dins les ouys. Et, on s' rawaite come a tchaeke còp. Dj' a bea sayî do conter les rossetès taetches so ses massales : dji n' arive djamây disk' à dbout.

« Juju ! T' end as ene, di tiesse ! »

« Tiesse des mwais djoûs ! »

« Ti t' as fwait ene tiesse di nierson ? »

« Tiesse des mwais djoûs ! »

« Juju...t' ès blanc-moirt ! »

Dji n' respond pus. Todi l' minme idêye ki tribole et ki m' fwait mâ dins mi stoumak.

« Juju, t' as ene mannete biesse e ti stoumak, hin ! Vâreut mia fé moussi l' raetchon foû ! »

Dji dmeure la, sins moti. Nina clintche si tiesse co pus près, ele shofele dins mi oraye :

« Juju, tiesse di nierson, Nierson Juju, dijhoz mel... dijhoz mel ! »

Et vola k' ça pete !

« Dj' a stî mete mi blouw pexhon e tere à fond do djârdén. »

Ça n' passe co on còp pus !

Nina find ses lepes, djusse padvant m' binete. Dji trouve ene novele rossete taetche inte ses deus trôs d' nez, et dji rmete, d' on mier còp, tot çki dj' a so li stoumak :

« Nina, dj' a peu. I m' shonne ki moman a on galant. On va seur fiesti l' Noyé avou ç' coyon la. Mi, dji n' a nén hâsse d' el vey, nén co d' el conoxhe. »

24 di decimbe

Moman cûtnêye. Ele rivièrsêye on pailon. Elle a ses niers. Fât rén lyi dmander. Il est ddja set eure on cwârt. Totes les couleurs mi rindnut malåde : do rodje, do vete, do blouw, et l' fluwo âdzeu d' tot. Et mi, tot çki dj' sondje : c' est do noer ! Dji tchoûlreu bén.

Dji tape mes ouys so l' bocâ : mi pexhon n' est pus la ! Dji razouye so l' tâve : cwate veres, cwate assietes, cwate couteas, cwate... Kés cwate ? Moman, bén seur, et pu, mi. Et après, kî ? Kî ?

Paret k' il arivront po li dmeye. Dji vòreu esse avou Nina. Mins leye, elle est evoye à Marok avou ses parints plins d' cwârs. Et m' leyî la, tot seu, les boyeas plins d' nuks.

Set eures et dmeye ! On n' a nén co bouxhî a l' ouxh. I n' vénront nén !

Moman a aloumé les tchandelès : pont d' muzike, mins cwè çki ça powe ! Ti t' croereus astok do bîle a èn etermint. Dj' endè so tot dismetou.

« Estoz presse po les rçure, Juju ? »

Nonna. Dji so-st à pus bas, presse a m' leyî rider. Et ç' n' est nén co avou tot çk' elle a stâré so ses lèpes et so ses ouys ki ça s' va arindjî.

Vint minutes po ût eures. Li galant da moman a seur yeu èn accidint, i n' vénront nén.

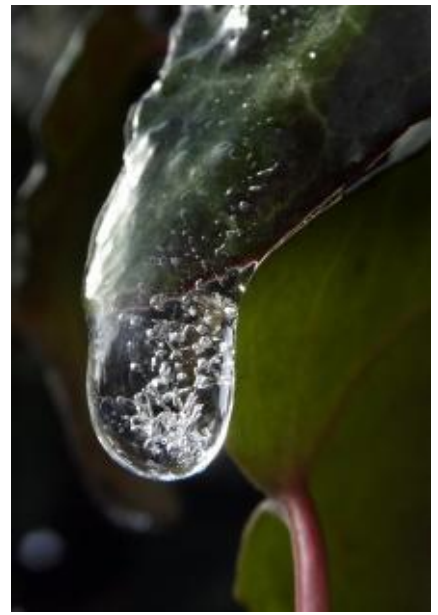
Drrriinnnggg ! On vrayi còp d' coutea padzo m' botroûle !

« C' est mi k' elzî va drovi, dit-st ele moman, ratindoz vaici ! »

Dji so-st edjalé. On moirt vicant.

shûte p. 15

i nive et djaler sol Walonreye

dobe viyaedje / gote di rignaedje redjalêye ârtisticmint / pititès consires so des sapéns d' Noyé / montantès tchandeles so des vetès fenaesses / såvadjès âwes dins ene basse / relêye so on bayaedje (fotos da Jean-Pierre Van Overmeire)

Poyowe relêye (djivronde) so ene fleur / so des fiermints po wârni / so des djniesses (fotos Martine Mahin)

ACCIDENT DES ECDÛTS DO CERVEA

Si dispierter emey nute po pixhî on còp, mins esse sidâne et aveur li cour ki hourixh. Çoula ode èn Accident des Ecdûts do Cervea (AEC), puvite k' èn amagnî ki n' passe nèn. Et portant...

Dji saye di houkî « a mwin » on camaeråde avou m' tâvlete. Mins l' ome est e voyaedje.

Al dimeye di ût, dji dischind les montêyes, egré pa egré, so m' cou.

Al fén, dj' à-st on telefone et dj' atôtche mi ptite-feye.

Ele voet bèn k' gn a âk ki n' va nèn.

Ni ene ni deus. I m' fât moenner âzès strapances sol pî sol tchamp.

Evoye...

Et pokwè vnoz cial ?

Dji n'è sai rén mi-minme

Les médes el savèt bèn, zels. Et m' mete on baster...

dins l' sâle esprès po les ametous d' AEC.

AVC 1

emey nute : au milieu de la nuit | s(i)dâne : qui a des vertiges | k' a l' cour ki hourixh : qui a des nausées | Accident des Ecdûts do Cervea : Accident Vasculaire Cérébral | oder : sentir, faire suspecter | houkî a mwin : appeler au secours | âk : quelque chose | strapances : urgences | ametou : suspect

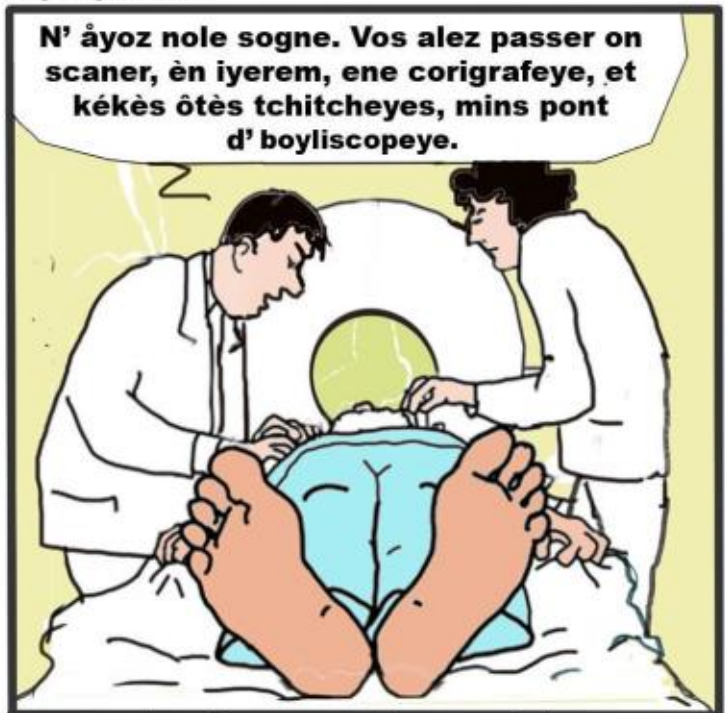
sacwants eures et kékes pixhaedjes pus târd

On vos a dné on lét, ca vos alez fé sacwants egzamins.

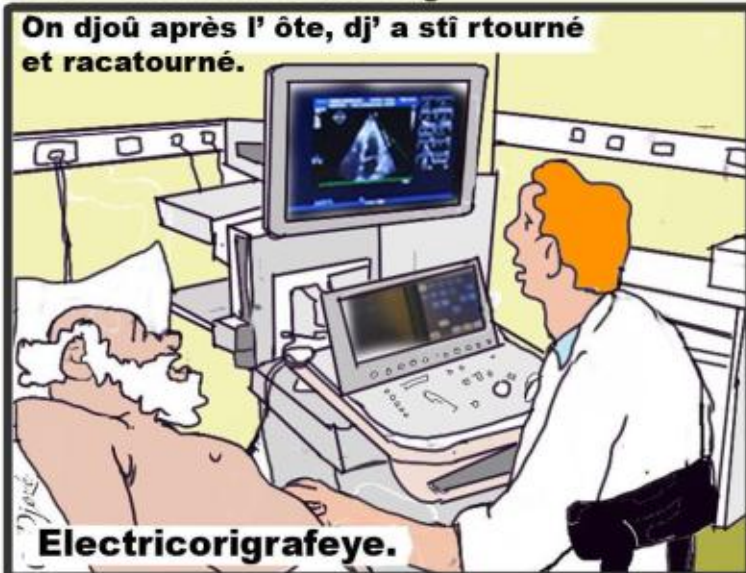
Ametaedje d' AEC

T' as l' tins d' awè l' tins long

N' âyoz nôle sogne. Vos alez passer on scanner, èn iyerem, ene corigrafeye, et kékès ôtes tchitcheyes, mins pont d' boyliscopeye.

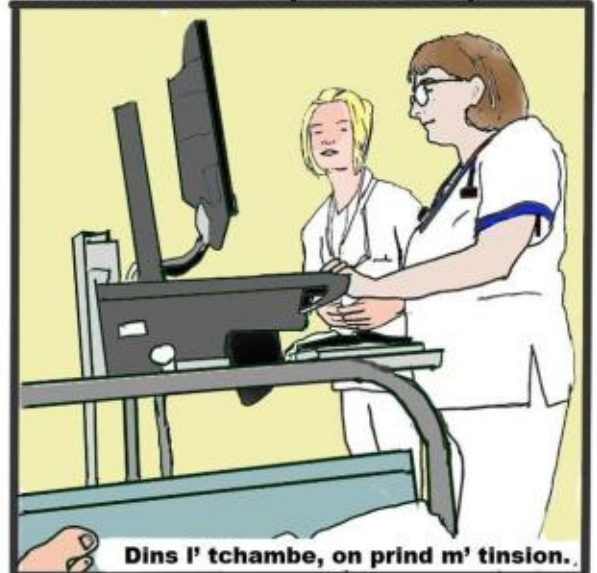
Les blanc-moussis pasnut et rapasser...

On djoû après l' ôte, dj' a sti rtourné et racatourné.

Electricorigrafeye.

Des côps, ene bistoke...

Dins l' tchambe, on prind m' tinsion.

Li prumi djoû dins l' tchambe.

Vocial on pitit live. Lijhoz l' comifât. Nos è rcâzrans totaleure.

Li plafon est beazet blanc, mins a pàrt çoula... C' est totès convoyes d' ene djéndjole a l' ôte. Mins, so s' dos, gn a des rujhes po fé do tourisse.

AVC 2

Imådjes po rire del Blawete et då Djan Gofårt

- Mamour, est ele droete, li betchete ?
- Bén droete, ni t' fwai nou må d' tiesse

Alez ! Have troes côps !

- Proficiate ! Vosse feme rawåde famille

- Mins ci n' est nén possible, docteur, dj' a bén fwait atincion.

- O ! c' est come so les voyes, savoz; vos fjhoz atincion, mins nén ls ôtes !

Li Rwè s' saetche foû

- Ça n' a nén todi stî l' cas !

Dji vé d'ach'ter in sapén d'Nowé mon Ikéa. Asteûre dji m'va l'monter.

Dji vén d' atchter on sapén d' Noyé a l' Ikeya. Asteure, dji mel va monter.

Tchandleuse

C' est l' djoû po les fé sôtler !

Sortot po les mindjî !

Vos estoz co la, vozôtes ?
Dimorez don so m' pådje !

Mi, pol Sint-Valintén, dji vou djuste erçure ene cwâte... Master, Visa, ou...

Mins paretreut ki dj' so trop målåjhey. Eyet portant...

Li rmetaedje e rfondou permete di vey l' adire avou deus payis diferins, lon erî d' n' onk l' ôte (Lidje et Tchålerwè)

Dj' etind lawter : ene vwès d' fafiåde. Clip-clap dins les montêyes, dji les etind meyeu, i vont passer l' soû : vo les la !

Ene pitite grosse, ronde come ene bole di Noyé, des roslantès massales : tén ! c' est l' soû da moman ! I m' shonnéve k' ele ni s' câzént pus ! Vla k' ele vént po m' rabressî. Dji n' mouvtêye nén, astampé, moirt, edjalé so plaèce ! Mins dj' advene k' i n a co ene sakî padrî l' ouxh. Moman a sôrti so l' pas d' gré; elle a manké do baker avou ses talons come des awayes. L' ouxh so rdrove tot doucetmint.

« Juju, vs alez esse saizi ! »

Dji n' voe k' ça : li mwin da moman dins l' cene d' èn ome ! On mârletchi d' galant. Leus deus mwins n' bodjnut pus. Mi non pus, puski dj' so moirt.

Ses deus mwins, ses bresses, si forçale : c' est on castârd, li galant. Si hanete, ses lepes, si nez, ses ouys... ses ouys... sont fén frexhs. Il est blanc come on moirt. I n' pâpeye nén e mi rwaitant. Ossu blanc, ossu moirt, onk ki l' ôte; onk padvant l' ôte.

Oyi, dji pinse ki dj' a ddja veyou ç' vizaedje la ! Ci binete la, ça m' rapele ene sakî : ene sakî k' dj' a-st eteré bén lon dins m' tiesse... Ene sakî ki find ses lepes âdzeu di m' tiesse.

Dji n' etind pus rén, dji n' voe pus rén. Moman m' prind pas les spales : « Juju, mi gamén... c' est... c' est... ». Dji so dins les nûlêyes, ele mi sere dins ses bresses a m' fé mâ.

« Juju,... c' est vosse popa ! »

Ci côp ci, c' est l' astârdjeye. Dji m' aflaxhe so ene tcheyire.

Popa ? Popa ? Mins la lontins k' popa est ralé al grande blanke mājhone !

Mes ouys so rdrovnut. L' ome est todi la, astampé, les ouys fén frexhs, roed come on piket. Ses lepes mounnut, mins dji n' etind rén.

Et co on côp : les nûlêyes, on grand noer trô. Plicplok, ene imådje : biscote di pexhon, bintch ! panse di canârd, bintch ! Plicplok, on câzaedje : « Trop d' mostâde dins m' sâce ! A rgret » « Dj' a co rovyî d' aler cweri les cougnous. A rgret »

Ene imådje ki rvént padzeu totes les ôtes. Li vizaedje d' èn ome, clintchî so m' birce, blanc-moirt, des ses beas clairs

ouys,... des hoûlâds so l' voye... des djindâres... des couratreyes dins l' mājhone. Epwis, pus rén !

L' ome ni mindje rén, ni boet rén. Mi non pus. Plaijhi d' nozôtes po on drole di Noyé !

25 di decimbe

« Si vos vos irîz ene miete pormoennner, la, vos deus ! » propôze-t ele moman.

Nos dmorans mouweas tos les deus, mins on schoûte. Dj' el trinne a m' cou disk' à ri. C' est nén trop lon. L' air did rén, c' est on coriant, cist etrindjir la ki pôreut esse mi popa. I rote ene miete a baxhete tot raezant les murayes. I tronne come on fouya, tchaেকে cōp k' ene oto raeze li boirdeure. Nos arivans à rivaedje. Ses ouys ni lâchnut nén l' aiwe, ni s' endè disclaper. Ti direus onk ki n' a djamây veyou on rixhot.

Li blanke mājhone, ki moman dijheut ewou k' il esteut, ça dveut esse ene mājhone di dmey cougnîs.

On s' achîd tos les deus so l' boird, li cou dins les frexhâds. I poujhe di l' aiwe avou ses deus mwins, et l' leyî dgoter inte ses doets. I ramasse on fouyea d' tchinne, passe si mwin dsu, comince a l' trûler, li mete dizo s' nez. Oyi, seur ene mājhone di stornés.

Sins moti, i saetche ene pitite boesse foû del potche di s' cazake, et mel mete e mes mwins. Mes doets tronnut po rsaetchi l' loyén, et l' papî d' ebalaedje. C' est on ptit nierson taeyî dins on boket d' blanc bwès. Dj' etind ene vwès ki fafeye : « Juju, nierson. Nierson, Juju ! »

Et tot mi rmonte d' on côp ! Dj' end a plin m' tiesse di cabu. Juju Nierson... bén oyi, hin, Juju Nierson, c' est come ça k' i m' lomént. Dj' aveu rovyî. Dji rtoûne li nierson dins mes mwins, caressî ses picots, l' serer tot conte mi stoumak, lyi dner on betch.

« Vos n' avoz nén candjî, Juju, vos rdressîz todi vos picots, todi ene miete nierson. »

Dji passe pa totes les couleurs di l' airidiè. Mi cour bardouxhe disk' à dbout d' mes doets. Todi ossu mouwea !

« Juju, nierson ! Dji l' a discôpé por vos ! ».

Des mâvis xhufelnut dins les âbes, ene agaesse ragadele so on piket d' cloteure, « Roucouthoucou !... routhoucou ! Des

colons mansâds so les buzeas d' djote.
 « Mondju ! Retinde les moxhons... come
 c' est bea ! »
 Asteure, dj' endè so seur, cit ome la,
 c' est bén m' popa. Pont d' tchance ! I
 n' est pus d' assene, il est djondou.
 Dji prind m' coraedje a deus mwins.
 « Moman m' a todi dit ki vs estîz dins ene
 grande blanke måjhône. »
 « Ene grande blanke måjhône ? »
 « Bén, oyi, et dji m' a fai a l' idêye... ki vs
 estîz al cimintire, ou bén resseré adlé les
 fôs. »
 L' ome - mi popa, dabôrd - baxhe si
 tiesse. Dji rleve li minne. Po l' prumi côm,
 djel oize rawaitî. Dji tronne come on
 fouyea.
 « Nonna, Juju, ci n' esteut nén dins ene
 måjhône di fôs : c' esteut... c' esteut dins
 ene prijhon ! »
 Dji m' retaesse : fé shonnance did rén. I
 n' lyi fât nén mostrer, nel nén rbôrer :
 c' est m' popa !
 « Dispoy cwatre ans, ça a stî l' prijhon,
 Juju. Dj' aveu pierdou mi ovraedje a
 l' oujhône. Li tchômaedje, pont d' plaèce,
 rén a-z eterprinde. Dji m' a metou a
 boere. Dj' a fwait totes des biestreyes,
 totes. »
 On dmeure sins moti, tos les deus. Dji
 so-st edjalé moirt.
 « Lâvâ, c' est les vizites da moman ki
 m' ont-st aidî po dmorer d' assene, po
 rprinde pî. Mins ele ni vos voleut nén dire
 li verité. »

Dj' a rseré l' nierson so mi stoumak.
 « Çou ki m' a brâmint aidî ossu : c' est
 l' bwès. Dj' a-st aprins on mestî : munujhî.
 Les cizeas, cwand dj' a bén stî capâbe di
 m' endè siervi, dji n' a pus yeu k' ene zine :
 taeyî m' « Juju Nierson ». Dj' a divnou on
 bon prijhôn. Dji m' a moenné comifât. »
 « Ey asteure, vs esteut rivnou podbon ? »
 « Non, on m' a dné condjî po l' Noyé ;
 deus nutes. Fât ki dj' rintere dimwin po
 dijh. Mins, si tot va bén, dji bagrè foû did
 la podbon po l' prumî d' avri. »
 « Seur ? C' est nén on pexhon ? »
 « Nonna ! »
 I s' rastampe : « On freut bén on cint
 metes ? Vloz ? »
 « Åy ! »
 I s' a metou a djambler, todi pus rade, tot
 l' long do ri. A sôtler, a danser, a
 tchanter, a criyî a rewoeyî on moirt. I s' a
 rtrové padvant ene sâ, prinde li buk dins
 ses bresses, lyi dner on betch. I si rtoûne
 tot m' rawaitant, sins boudjî. Ses lepes
 sont findowes disk' a ses orayes. Adon,
 dji zoupele come on rsôrt. Dji vore come
 on sot : il a drovou ses bresses à lådje... à
 lådje... à pus lådje :
 « Popa ! ».
 Ses longs bresses mi
 rsernut so si stoumak...
 foirt... foirt... à pus foirt.
*Jacques Desmet, 2019,
 ratournant Evelyne
 Wilwerth, 2003 avou si
 åjhmince*

Li laetche

« Li laetche » (*Le lac*), c' est onk di ses pus rlomés bokets da Lamartine, la k' i vôreut arester l' tins, po profiter d' on bon moumint passé avou s' mayon.

Vos, l' tins, djokez vs ene miete, et vos,
 les bounès eures,
 Ahoté vs di cori !
 Et nos laire rassawrer, disca leu
 miercoron,
 Ces efoufiants moumints.

Mins dji dmandéve al vude cisse rawete
 di bouneur :
 Li tins n' a nole ahoté.
 Cwand dji djha a l' noere nute: « dimeure
 co ! », les aireurs
 Vinît schâyî l' nutêye.

Des mezalés assez pîlèt po-z endaler;
 Adon, coroz por zels.
 Purdoz, tot ls epoirtant, leus mâs et leus
 rascrâwes;
 Rovyîz les awoueurs.

*rimetou e walon avou l' minme pîtaedje,
 mins sins les rimes, li 19 di nôvimbe 2019*
 si **djoker**: s'arrêter / **rassawrer**: savourer
 intensément / **miercoron**: extrême fin / **efoufiant**:
 excitant / **mezalé**: handicapé / **pîler**: geindre /
rascrâwes: infirmités; **awoueurs**: heureux; **ahote**:
 halte / **schâyî**: écarter / **nutêye**: durée de la nuit

Ricete did dinltins... et d' enute

Les canadas à rosse

Bondjoû a tertos. Si vos nel savoz nén, dji so bibliotecresse a Bive. Adon, li lijhaedje et les lives mi plaijhèt Bén. Mins dj' inme Bén ossu l' coujhaedje.

Ign' ayeut, dins m' famille, ene ricete ki dj' inmeu Bén: c' est les canadas à rosse.

Adon, enute, dji va sayî d' vos espliker comint çk' on fwait les canadas à rosse.

Dji sai Bén k' i gn a ostant d' ricetes ki d' familles, mins dji vos va espliker l' cene d' amon nozôtes.

Ingrediints

Po fé des canadas à rosse, vos avoz dandjî di :

- * des canadas et des agnons.
- * do boure (di cinse, c' est co mî).
- * d' on pô d' farene, sé, poeve, do pilé et do lawri.
- * et al fén di « cawetes »

(sâcisses) a l' a [ail] et des bokets d' lård côpés spès.

Adon, li rcete

Dins ene casrole (di scroufier, c' est co mî), fé fonde li boure, et-z î stichî les agnons côpés a ptits bokets.

Cwand i sont rossis, mete avou les canadas pelés, netyîs et rxhorbous avou on drap d' taexhons ou avou on boket

d' papî d' tâve.

Maxhî on pô les canadas avou les agnons. Mete on pô d' farene et rmaxhî co on côm.

Mete di l' aiwe disk' à dzeu, do sé, do poeve, on pô d' pilé et d' lawri.

Sol costé, fé cure el paille les sâcisses et l' lård, et les mete avou les canadas.

Rimete li coviete sol casrole et leyî cure lontins et douçmint.

Les canadas à rosse sont presses. Dji n' a pus k' a vos dire : « ki ça vos shonne bon ! »

Sarah Lambot, li 29 d' octôbe 2019, às scoles di Bive (scole pa les scolîs)

Sourdants d' on vî mot walon: « verdô, vèrdou »

A Warmich [Warmifontaine], ossu lon k' on pout rmonter, les viyès djins avént todi oyous leus tayons lomer li teri des schayires [ardoisières] li « vèrdou ».

Li mot n' est nén ene edvencion d' onk di Warmich. On l' ritrouve eto a Fumwè [Fumay], dins l' Bote di Djivet, la k' i gn a eto des schayires. Tola, on l' sicrît « vèrdau ».¹

Les linwincieus ont trové k' i gn ayeut on vî mot gâlwès, « verodunum » ki vleut dire : « gros hopea d' pires ». Dedja li djeyografe grek Strabon, ki vikéve des trevènes da Djezus-Cri, ayeut rilevé ci no la so les erives do « Verdon » (ene aiwe di montinne ki tchereye toplin des pires ki dmoret so ses boirds).

Ces pires la estént amonçlêyes

1. René et Claire Limbourg, « On bondjoû d' Fumwè », Les Cayés Walons, Nameur, 1978.

Li rfondaedje « verdô » aconté les deus cognes « O long » a Fumwè et « OU » a Warmich, çou ki dene on betchfessî « ô » ki s' pout eto prononcî vèrdôⁿ.

so les piroes [bords pierreux] di l' aiwe, tot ratindant d' esse evoyeyes a Djinne [Gênes, Genova] e l' Itåleye.

Mins cwè çki ça vout dire, « verodunum » e gâlwès ?

C' est on mot d' aplacædje d' èn adjectif « ver », ki vout dire « grand », k' on ritrouve dins « Vercindjetorisse » (grand guerî rwè). Li deujhinme boket, « dunum », c' est onk des mots gâlwès les mî cnoxhous, poy k' il a siervou a fé toplin des nos d' plaèce di l' Urope coûtchantrece. I vout dire à cmince « moncea » u « croupet ». Adonpwis « tchestea d' disfinse » todi

metou so on tiernea [petite colline] come dins « Congidinum » k' a dné Cugnon.

Nosse verdô, c' est don l' minme mot ki « Verdun » (end a 13 el France).

Calixte Culot, li 14 di djun 2018, avou des rawetes poujheyés so les Wikipedia

Li verdô d' Warmich esteut 150 metres long, a pârti do pont ki vneut do travo, et a pô près 80 metres lådje à mitan. À raeze do pont, li teri fjheut 12 metres, et à fén dbout, 15 a 18 metres.

Novea live e walon

Nosse cok tchante co

L' Adjint Mwasse, li live da Djâke Desmet corwaitî [analysé] sol minme pådje del Rantoele 91, aveut stî eplaidî a ene société ki s' lome « Le livre en papier ». Avou l' grand advintaedje k' on saetche li nombe d' egzimplaires k' on vout.

Et rtirer après, si on a del di-mande. Foirt ahessant [utile, pratique] po les cis ki n' ont pont d' plaee e leu mājhon u leu cwårtî po s' ehaler [s'encombrer] avou des caisses et des caisses di lives ki dmeurront sol plantchî des ans et des razans.

Avou ça ki : vos avoz minme on ISBN (limerotaedje estandârd eternacionâ po les lives). Nos vos alans don djâzer do live limeroté 978-2-80830573-0.

Contnou

Li live est pârti a cwate trepådjes [sections].

Li prumî s' lome « C' esteut ayir ». C' est des pitès prôzes so les noveles do djoû des anêyes 2000-2010. End a 9, avou co troes arimés.

Si on vout schoûter les djins, Fourniret et Dutroux ârênt fwait dpus pol reputâcion del Waloneye ki si vos metrîz Djule Destrêye, Djone Cocril et Nesse Solvai eshonne.

Les clabots ont souné [le ton est donné]. On n' si va nén rtrover avou des belès istweres des viyaedjes del mitan do 20inme sieke, k' ont fwait dire a Djâke Desmet dins l' adrovaedje del ramexhnêye di noveles da Lucien Mahin « Moudes a rvinde » :

Cwand dj' adrove on novea live e walon, li pus sovint, dji tchai so des paskêyes do vî tins. Minme s' ele sont bén scrîtes et k' ele mi plaijhnut grâce â walon, dji n'a nin hâsse di les achever paski dji n' î croe pus; c' est sovint do rtchâfé.

T' as câzé trop rade !

Come d' efet, dins l' deujhinme pârtêye, on rtrove les fâves da Lafontaine et da Florian. Do restchâfé ? Nén pâr !

Po cmincî, gn a brâmint des cenes da Lafontaine k' on n' kinoxhe nén foirt, come « Li leu et les bierdjîs » (p. 78). Après ça, end a toplin da Florian, ki n' avént waire sitî rmetowes e walon, disk' asteure, toti.

Adon-pwis, des cenes redjâr-bêyes a pârti di scrijhaedjes da Henri Petrez, Jean de Lathuy u Pierre Lazard. Mins dji n' a nén stî rcweri les mwaissès modêyes po vey l' adire inte les deus.

End a des cenes ki li scrijheu ni dene nén l' sourdant. Portant, elle ont ddja stî riscrites e walon dispu des razanêyes, come li cene del rinne et do boû, pa Françwès Bailleux di viè 1870.

Mins cial, on a on redjârbaedje brâmint pus libe, ki finixh pa ene longue morâle :

Vleur djouwer â gros sins ls ecus, / C' est co l' meyeu moyén d' fé rire. / Si t' vous peter pus hôt ki t' cou, / T' ârès ene brayete sins botnire.

A t' fé passer po grandiveus / Tot âd dilong di t' vicâreye, / Ti payrès après [désirer sans obtenir] çk' est padzeu: / L' seu vrayi bouneur k' on s' è rafeye [s'impatiser d'obtenir] (p. 58).

Ciste ûtinne di vers vola nos mostere ki nosse Bert Delvâ (c' est li scrijheu, oficirmint Albert Delvaux) mwaistrixhe bén s' walon. On walon d' raprindisse, nén trop aloyî a ene metowe coine del Walonreye. Bén seur, li gros del croejhete est namurwesse, mins gn a des mots di l' Ârdene et des cis d' après Tchâlerwè. Do rfondant namurwès, cwè !

Troejhinme pârtêye

C' est des tuzaedjes, afeye del filozofeye (Divni ví, p. 160), pacô di l' actouwâlté, come li lete a Bietmé l' Texheu [Bart Dewever] p. 164-166. Mins on rtrove kécfeye des compôzitions ki n' sont nén noveles dizo l' solea. Metans â lére li « Pretchadje so les comeres d' âdjourdu », on l' croereut scrît pa on lomé De Croyî e 1620, ki c' est l' tot prumî tecse walon mây ritrové.

Bon Diu ! ki c' est grand poenne ki d' inmer ces bâsheles / Ci sont totès costindjes k' i fât mete âtoû d' zeles. / Cwand ele volèt des cortizans, / Elzî fât les tchinnes et pindants / Les fiers d' ârdjint ato les pieles / Afisse k' elle avizexhe pus beles (1620).

Vos n' sârîz djamây adviner / Tot çk' i lzî fât rén k' po s' cwefer : / Des bigoudis, des emantcheures / A des pris ki vos n' sârîz shure (2019).

Cwatinme pârtêye

C' est des fâves-couyonâdes. Des ki dji n' kinoxhe nén, mins eto des cenes k' avént ddja stî riscrites e walon. Come li spoûle des rôzes et des rododindrons, k' aveut divnou ene des djôzefreyes da André Henin.

Lucyin Mahin, li 3 d' decimbe 2019.

Teyâte e walon

Li Singlé d' bwès

C' est l' no d' ene bate di teyâte e walon ey e gâmes k' etrevént dins l' province di Lussimbork. Come pol Cope do Rwè, li trofêye, c' est ene ouve unike ki passe d' ene dramatique a l' ôte.

Li cene k' a wangnî ciste Lanêye la el riçût do wangneu di l' anêye di dvant.

Ene viye istwere

Li sculteur d' ene tiesse di singlé so do bwès a stî cizlêye pa Émile Renard, di Mâtche.

Elle est eto lomêye « *Singlé d' bwès* » paski les prumîs mwaisses do pris vinént do pays del Viye Sâm, la k' tos les « é » divnèt des « î ».

Ont ddja rascodou l' Singlé d' bwès les dramatiques di Djenrè, Opagne, Wibrin, Cins, Pitit Tier, Vâ-Xhvane, Rindeu, Sibret, Rozire, Veskeveye et Ebronvâ, po les walon-câzants et Viyé-l'-Alou, Sint-Mâr-dilé-Vierton et Valansât po les Gâments.

Li soce ki relét les wangnants, c' est l' Federâcion do Lussimbork. Dji n' vos oizreu scrire si no e-n etir, ca vos tchairîz wake.¹

Ele fiestixheut ses 60 ans li 26 d' octôbe a Veskeveye (Sint-Houbert), ca c' est l' dramatique did la k' aveut rascodou l' Singlé d' bwès l' anêye passêye.

Maxime Lagasse (wangnants 2018) avou Monike Tireliers

1. C' est « *Fédération Royale Dramatique Wallonne et Gaumaise du Luxembourg Belge* », dabôrd, c' est li F.R.D.W.G.L.B.. Nén grandiveus po on sô, mes omes !

Les wangnants 2019

Ciste anêye ci, c' est l' trope di Djenrè (on viyaedje do Grand Derbu) k' a repointé l' bate di teyâte, ey adon, c' est zels ki vont wârdèr l' Singlé d' Bwès po èn an.

Il ont motoit stî riscompinsés po-z aveur metou deus troes djonneas et djonnetes come djouweus d' roles dins leus pîce, ene comedeye da l' Ivone Stienlet.

Cisse dramatique la, ki s' no, c' est « *Dj' ènnè rèye* » – on djeu d' mot avou Djenrè – a stî ahivêye [créée] pa René Brialmont, et il ont ddja rascoyî des pris tocosté, cope do Rwè, evnd. Et pâr aler djouwer teyâte e walon disk' e l' Itâleye.

Li mayeur do Bork, Jean-Luc Henneaux, lezî dene li trofêye

Gn a co yeu toplin des ôtes diplomes k' ont stî rmetous ç' djoû la, mins dji n' vos va nén scrire toci li djivêye des riscompinsés, ni l' nombre di betchs ki s' ont dné. Proficiate a tertotes et tertos !

Bates di scrijhaedje

Dilé l' concours di teyâte, gn aveut ossu des bates di scrijhaedje. Cesses-ciales ni sont nén reziervêyes âs djins del province.

Po les pîces d' èn ake, c' est on Gâmet, Christian Lambinet, k' a yeu l' plouma avou ene pîce avanciveuse: « *Les usteyes eterloyeyes* ». C' est

les machines del mājhon ki djâzèt inte di zeles : machine al bouwêye, hape-poussire, machine âs taexhons, et motoit minme li hape-wapeur [hotte]. Sabaye s' ele si vont acoider po fé araedjî leus mwaisses, les djins ?

Todi est i ki l' essinneu (meteu el sinne) n' ârè nén foirt âjhey po monter ene sifwaite pîce.

Gn aveut eto ene ôte bate, motoit ene pîce po ls efants. Les vinkeus, ci fourît Jeanine et Leyon Hansenne, les renondeus bèn cnoxhous do CHADWE (walon e scole di Tchâlerwè) et djuri del Cope do Rwè.

I sont télmint arotinés a vni a Veskeveye (pol djuri del Cope do Rwè) ki, dit-st i l' Leyon, mi oto î vént tote seule. Et fini si spitch insi : « c' est l' teyâte ki schaprè l' walon. »

On troejhinme pris po les scrijhaedjes ala a « *Pire di padrî l' Cinse* » pol paskeye d' onk ki saye di fé prinde ene pilule a s' tchet (li tecse a parexhou lanawaire dins « *La Wallonne* »).

Lucyin Mahin, li 4 di decimbe 2019.

Ritoûs d' lijhaedje d' on live e walon

« Moudes a rvinde » dizo l' ouy des lijheu(se)s

Po on scrijheu, ça fwait todi mo plaijhi di rçure des avis d' lijheus (u d' lijheuses). Prêjhants u criticants. Vola çou k' dj' a so mes axhales [en magasin] pol moumint.

Come li live est scrît e rfondou walon, on sistinme foirt kritiké emey sawants tropes di waloneus, les advizes des lijheus vont câzer pacô des paskeyes do live, pacô do scrijhaedje e rfondou.

Nén si mâlâjhey a lére

C' est l' prumî rtoû d' lijhaedje ki dj' a yeu, al fiesse a Lidje, troes djoûs après l' prezintaedje a Sint-Houbert. C' est ene djin d' après Nameur ki mwaistrixhe Bén li motli namurwès ki m' a dit çoula. Binâjhe, saiss, ene sakî !

So ene maillete, ene tchanteuse e walon m' evoya ses proficiates po les spoûles, Bén toirtcheyes, et so des sudjets do djoû d' ouy.

Mi ptite sour aveut prins l' live po nd aler e vacances. Ele mi dna si idêye dins èn emile e francès « *J'ai dévoré ton livre* » (dj' a lî vosse live d' ene trake).

On gros corwaitaedje

I m' vént d' on camaeråde waloneu, mins onk ki n' est gote d' acoird avou les idêyes des rfondeus (on cmon scrijhaedje, pâr avou l' walon do Coûtchant, les noûmots, sayî d' raprinde li walon âs djonnes, li djâzer avou tertos).

« Dj' espere ki vos n' seroz nén mâvlé si dji vos di ki, po-z ataker, dj' a lî vosse live e francès. Po comprinde, i m' fât fé insi, adon lére e rfondou walon d' on côm après, cwand ki dj' a co l' istwere Bén el tiesse.

Foirt serieuzmint djâzé : cwand dj' a stî el Sardinne i gn a troes ans, li prumire matinêye, dji lijha 3 u 4 pådjes d' ene gazete e-n itâlyin, po m' mete e bagn. Dji comprindeu beacôp mî ki po des passaedjes etirs sicrîts e rfondou walon ! Ki vloz vs ! Come vos m' av dit on djoû, dji n' a djamâ moussî fou di m' trô.

C' est momerveye [étonnant] ki cwand nos djâzans eshonne, dji comprend a monmo [à peu près] tot.

À dfwait do fond...

... dj' a beacôp inmé. On-z est vite prins dvins les istweres, et portant dji n' so nén on grand amateur di romans d' police.

Adon, dji trove plaijhant ki les contes si passèt e nosse sieke. Çoula candje di totes ces pîces di teyâte k' on djowe co calfeye, avou on bandî ki lodje e bwès, li curé et s' siervante, et ene djonne kimere tote peure ki ramoenne li vâren a des bons sintimints.

Li mâtourné : nén possible

Puski vos mel dimandez, dji prind sor mi di fé ene grosse critique so l' dobe istwere do mâtourné divnou on foyon.

Dispoij li passaedje la ki l' orfulin est rçû a Vervî, disk' à betch, on voet ene mwaisse idêye : li walon aide et sâve li copere. I gn âreut rén a rdire, mins, aveulé di pa vosse missionarisse, vos racontez des bleuses [situations invraisemblables].

Divins les djonnes di Vervî di ci trevén la, k' i fouxhénxhe fis d' abagants ou Bén Vervîtwès di sokete, i gn aveut nén troes so cint a saveur li walon.

Ki l' copere âreut rescontré on docteur des « Sins Frontire » di Nivele, ki va hinanmint l' aidî, la, c' est foirt possible. Mins ci méde la djâze li walon, walon k' on n' a djamâ savou djâzer a Nivele. Mins passans cisse pitite flotche.

A l' prijhon di Mâtche, i doet aprinde li tuzance walone – c' est cwè çoula ? ene novele bactereye ? – eyet l' lingaedje walon âs ancîns terorisses, po-z aidî a les rsociâlijhî pus târd. Admetans ki, divins cén-cwante ans, tolmonde ridjâz-

reut walon, come vos l' sohaitîz. Mins e trevén ki l' roman si passe (anêyes 2010), çoula n' a pâr nou sinse. Li bute, c' est d' elzî trover di l' ovraedje. Adon, i s' prezintrent adlé on patron ki, nouv tchances so dijh, ni djâze ki l' francès. Et co motoit rén k' l' inglès.

Les terorisses a l' fén d' l' istwere ni dvèt nén seulmint kinoxhe li walon disk' azès dierinnès finesses, mins i lzî fât co aveur on diplome di filolodjeye tîxhone po kinoxhe l' etimolodjeye di « mael ». Li rebusse est Bén amuzant a lére. I gn a on pô do Tintin, cwand ci djonne ome la - li Bénrtourné, ki ârè râjhon al fén - si doet bate conte les idêyes di ses mwaissses di Brussele. Portant li haeyime ki vos leyîz sûner a l' esconte des francofones n' arindje rén.

Po clôre li cayet, vos disfindoz a bon droet les idêyes ki vos vloz, mais çou k' dji vén di despliker fwait toirt al cwâlitê littéraire. C' est damadje. » (fén d' ridjhaedje)

Li romantî s' disfind

Co merci po ene si longue lete et l' coraedje po scrire tot ça.

Vos rilevêyes so l' nénpossibité [irréalisme] do « mâtourné », dj' endè so Bén consyin. Mins c' est çoula, on roman, et çou k' endè fwait l' diferince avou des sovances istorikes. Sav Bén k' on dit ki « *La case de l'oncle Tom* » a aidî à liberaedje des noers âs Estats Unis, adon k' gn a rén d' vray divins ? Dj' ô Bén ki les idêyes d' on romantî polèt fé bodjî l' société come les cenes d' on politikî. ÇKFD.

C' est l' veur ki m' persounaedje âreut dvou esse pus diplomatike avou les francès-câzants. Mins c' est lu k' est insi, kécfeye nén mi !

Tuzaedjes sol coir do lingaedje et l' sicolodjeye des câzeus

Radiografeye do walon

Dins les Cayés walons 3-4/2019, gn aveut on sbarant ârtike (sibarant eneviè li mwaisse filozofeye d' eplaidaedje [ligne éditoriale] di cisse gazete e walon la). Il esteut del pene da Bernard Thiry (li novea bibiotekî des Relîs namurwès) et parpinséve li fene nateure et l' avni do walon.

Dins les idêyes k' estént la coûtcheyes so papî : i nos fât fé des noûmots po toplin des novelès atuzes, et n' pus tourner âtoû do pot avou des longuès perifrâzes, tot n' siervant ki les mots d' nos tayons et ratayons.

Po les cis ki sont noveas dins l' sudjet, les soces di belès-letes – li seu dominne k' i gn a yeu des soces di scrijheus e walon disk' aviè 1995, date di skepiaedje di Djâzans walon, del Rantoele et do Chwès – les waloneus, di dj', ont todi pretchî l' contrâve. Rizultat des coûsses : cwand deus waloncâzants passént a des sudjets techniques, i cmincént pa s' escuzer tot djhant : « Dji vos l' va dire e francès. »

Atôtchî l' Bernard

Cwand dj' ava kékes minutes da minne, ni ene ni deus, i m' fala arinner l' Bernard. C' est Djowele Spierkel ki nos meta e hant. Dji lyi scrijha çou-vola :

« Binamé Monsieur Tiri, dj' a lî avou brâmint del binâjhté vosse papî dins les Cayés walons. Ké cōp d' pî dins l' copi-xhî !

Savoz bén ki, classicmint, l' « academeye » n' acceptêye nén les mots « nén acertinés » [non attestés par un témoin]. Cwand ns atakîs el bate les noûmots del fiesse âs lingaedjes walons, li responsâve ava des pâters di pourcea a ses orayes di sacwants djins « del hôte ».

Lacobén k' i gn a des ptits vayants k' ont passé les berdouxhes et fé des noûmots po toplin des sacwès.

Tos les djoûs, nos scrijhans des noveas ârtikes sol Wikipédia walon, et askepyî des noû-

mots po çoula. Et on ndè dvize eto so l' djâspinreye « Berde-laedjes ».

Èn ôte ovraedje, mo conse-cant, c' est d' ecôder tos les motîs et motlîs egzistants sol bâze di dnêyes DTW (diccionnaire di Tot l' Walon).

Paski pocwè ? Pask' i n' nos fât nén edvinter des noûmots cwand gn a ddja on bon vî mot po çoula.

Si vos nos vloz copler po cist ovraedje la, i fât atôtchî Pablo Sarachaga (ki rçût copeye di çt emile cial). Ki ça vos vâye bén. » (fén di rdijhaedje)

Resconte

L' ome accepta do cōp di m' rescontrer : « Dj'a bin r'ci vosse mèsadje, mossieû Mahin. Et dji m' rafîye d' vos rêcontrer, minme si ca n' sèrè nin bin rade ! »

Nos nos avans dné radjoû à « Vî Cwârtî », li livreye d' Adriyinne – li Bon Diu si âme – pu aler boere ene crâsse pinte à « Ratind-tot ».

Dj' a-st aprins ki nosse Biernâd aveut bouté dins l' dominne del terminolodjeye et des « Lingaedjes di speciâltés ». On î tuze ki tolminme ké lingaedje k' a ene tuzance prôpe, il a l' âdieu d' askepyî des noûmots. Pask' i lyi fât lomer les novelès sacwès. Po çoula, mete so pî ene politike linwistike k' espaitche l' avorance di mots vinant do spotchant lingaedje. C' est çou k' ont fwait les Catalâns (eneviè l' castiyan), et les Kebecwès (eneviè l' inglès).

Nén ewaerant, dowô, k' i scrijheut dins s' prumî emile di response: « Gn a deus arokes ki m' aspînut e cervea : li manke di mots po tos les noûs cayets, et li hisse do walon po les mots absitroets. Çoula nos espaitche di siervi nosse lingaedje cwand i nos fât dvizer d' âk di teyorike. »

Ene mailete dâ Pablo

Come sicrît pus hôte, dj' aveust evoyî copeye a Pablo Sarachaga. I nos remila l' sinne ene miète après :

« Bondjoû. Mande escuze d' esse si târdou po vs responde. Avou l' fén d' l' anêye po les scolîs (dj' a des efants, ey eto, po m' mestî, dji dene on cōp di spale a on grand lycêye, ey end a, d' l' ovraedje, a ç' moumint la) et poy les vacances... Ça fwait ki dji n' vos lé vormint k' ouy.

Po voste apinse « refus du walon d'exprimer l'abstraction », dji n' croe nén k' ça soeye on lingaedje ki rfuze, ou nén, çoula. Mins purade les djins k' eployèt l' lingaedje.

Li walon, come lingaedje del famille des lingaedjes d' oyi, et pus lâdjmint des romans lingaedjes, pout foirt âjheymint fé come tos ls ôtes lingaedjes frés, eyet adapter des mots « sincieus » bastis so des bodjes greks ou laténs.

C' est, â resse, ene sacwè ki s' fwait dedja, pa des cis ki, zels, volèt, djustumint, espri-mer (ou, co mî, « atourner ») l' absitroesté. Pocwè « absitroet » et nén « abstrait » po dire li minme ki l' francès « abstrait » ou l' castiyan « abstracto » ? Mi-minme dj' âreu spontanêymint eployî « abstrait » ; mins « absitroet » esteut dedja siervou, pol moens pa ene djin.

a shuve.

Crakes et couyonâdes

Catrene à docteur

- Docteur, cwand c' est k' dji so-st a mi ovraedje, dji doime. Ça n' pout pus durer, docteur.
- Et wice ovrez vs ? dit-st i l' docteur.
- A l' abatwer del veye.
- Et vos vs edoirmoz tot macant les boûs ?
- Nén les boûs, docteur, mins les bedots, et dji n' elzès make nén : c' est mi k' elzès conte !

Li pwès des ceréjhes

C' est ene dame tote dismantcheye k' arive à martchand d' fruts.

- Dji vs a evoyî m' fi po-z atchter on kilo d' ceréjhe, et cwand c' est k' il a rivnou, dji peze li paket, et i n' a k' 600 grames !

Et l' martchand:

- Motoit k' vos dvrîz pezer vosse fi dvant di vni fé margaye !
-

Cwand l' tchet est evoye...

C' est deus vijhéns ki tchaftèt

- Ir après-nonne, dj' a-st avou l' vizite di m' feye, mi fiyâsse, et leus efants.

- A ! Et ça lzî va ? dit-st i l' ôte.

- Nou mâ d' tiesse avou zels. Mins, tins k' on djâze di ça, dji t' va dmander ene sacwè.

- Si c' est nén 50 uros, ti pous djâzer.

- Vola, cwand c' est k' mes ptits-efants djouwèt e djârdén et k' to fwais des mamours a t' feme, dji so-st ene miete djinné. Dj' inmreu k' to t' arindjes po n' pus l' fé braire insi !

- A ! bén ç' còp la !

- T' endè fwais ene, di tiesse ! Dji t' a tchoké ?

- Neni, mins c' est ki, ir, dj' esteu-st à gof tote li djournêye !

*Christian Thirion, li 30
d' awousse 2019*

Cwand k' on-z a hâsse et k' on-z est pice-crosse

On vî-paltot, ûtante ans passés, esteut-st ashî à contwer tot près d' ene tâve wice k' i vneut d' ariver ene foirt bele comere, ene feme avou ene divanteure a fé dâner tos les sints do Paradis.

- Mamjhele, lyi dit-st i, si vos m' leyîz kihagnter onk di vos tûturons, dji vs dene 1.000 uros.

- Dicwè? Estez vs divnou sot? Ele si leve et sôrtixhe. Mins, l' ome el shût so l' voye.

- Mamjhele, lyi dit-st i, si vos m' lairîz kihagnter vos deus tûturons, dji vs dinrè 10.000 uros.

- Neni, neni, dji n' so nén cisse djinre di feme la, savoz, mi.

- Mamjhele, a mi âdje, dji n' a pus waire ki des idêyes, savoz. Mins, dji pou co sucî on mamuron ! Schoûtez m' bén, dji mete li pris a 100.000 uros.

Ele tuze on moumint (tins do vey k' elle a bén compris) :

- C' est bon, dacoird po 100.000, dit-st ele, mins djusse on tot ptit còp, lâvâ el rouwalete.

Il î vont, ele ritosse si blouze et vola les deus grossès matantes ki spitèt a l' air, et nosse vî-paltot atake a les fiesti, les letchî, les rabressî, les capougnî,...

- Et des kès novèles, don, la, vos ! Mi les alez vs kihagnter, al fén do conte ?

- Neni Mamjhele, respond-t i l' vî ome. C' est bén trop tchir !

Aveur çou k' i fât !

C' est Batisse ki va viziter Brussele et i boute si velo conte li meur do Pârlumint.

Directumint, i n' a-st on sôdârd ki broke sor lu po lyi dire :

- Ê, la, moncadet ! Alez don on po pus lon avou vosse velo ! Chal vinèt des minisses, des députés, des senateurs et co brâmint dès ôtès djins del Hôte.

- O mins, respond-i Batisse, dj' a tot çou k' i n a mezâjhe, savoz : ene grosse tchinne et on bon loket.

L' alcol wåde bon

Li mayeur dimande a Djôzef ki vént d' aveur cint-z ans :

- Kimint avoz fwait, don, vos, po viker ossu vî ?

- Di tote mi veye, dji n' a mây bevou ene gote di peket.

- A ç' moumint la, on-z etind on disdut di tos les diâles el plaeece d' acosté.

- Ki s' passe-t i don, dimande-t i l' mayeur ?

- O ! ci n' est rén, dit-st i Djôzef, c' est m' popa ki rintere crevé sô... come dabitude.

*André Mottet, li 25 di nôvimbe
2019*

L' ABERTEKE

Copinreyes

Copinreye di Bastogne

Tâves di rcâzaedje e walon tos les 3^{inmes} londis do moes.

Racsegnes : Claudine Voz claudinevoz@hotmail.com

Copinreye di Libin

Tâvlêye di rcâzeus d' walon moennêye pa Jean-Marie Otjacques. Li dierin vénrdi do moes di 2 eures a 4 eures di l' après-nonne al mājhon d' viyaedje di Libin (sol dilé d' l' egljhe). Racsegnes : Emilie Lecuire, Culture Haute-Lesse : 061 413 391 et 0498 172 467

Cactaedjes di Mâmdiy

Les londis, a ût eures al nute.

Racsegnes : info@rcw.be

Tâvlêye di Rotchfoirt

Les deujhinme et cwatrinme mierkidis do moes. Sâle del pârotche (rowe di Bhogne, 45, sol costé d' l' egljhe). Dimandez cwè a Ziré Malet : d.maletsonveau@skynet.be

Copinreye di Tchârnoe (Tchaurnè, Charneux-Harsin)

Sâle do viyaedje, li 3inme mârdis do moes Racsegnes : Jean-François Culot : nwaredodu@skynet.be

Câzreye e walon d' Gouvi

tos les 2inme mierkidis do moes, inte 2 et 4 eures e tchestea d' Gouvi. Racsegnes : Christian Thirion (0474 943 413; epo-na53@hotmail.com).

Li copinreye di Stâvleu

si passe deus còps so l' moes, les prumî et l' troejhinme mârdis, di 20 a 22 eures, à locâ d' Electrabel. Racsegnes : 080 862 679.

Copinreyes do Roman Payis

Gré-Dwecea : a 2 e. di l' après-nonne, al sâle di spòrts, li troejhinme londi do moes. Racsegnes : Guillaume Warnier.

Perwé : Racsegnes : Andrée Flesch 081 655 520

Oû-l'-Grand : Racsegnes: Joseph Decossaux 019 634 961.

Tâve di Djmepe-so-Sambe

Li mârdis, ene samwinne so deus. Racsegnes : Christiane Binamé

Copinreye di Hu

Dimandez les dates des radjoûs a : bibliohuy.albert@gmail.com

Ovroe walon d' Djerpene

Racsegnes : cabu@skynet.be.

Sicoles di walon

Univiersité des 3 còps 20 di Djiblou

tos les 15 djoûs, li djudi di 1e. 1/2 a 3e. 1/2 di l' après-nonne

Oditwere del Faculté d' Agronomie, sol site del faculté.

Univiersité des 3 còps 20 di Lidje

tos les vénrdis a 9 eures : Racsegnes: Anne Delporte, Esplanade de la paix 8/176, 4040 Hesta; Denise Willem, Avenue du centre 116, 4821 Dizon-Andrîmont

Les scoles di Bive do bontins 2020

cénk ashynnes : les mârdis 3, 10, 17, 24 et 31 d' mæss 2020 e l' Aisse del Tuzance di Bive, di 14 e a 17 e. Racsegnes : centre.culturel@bievre.be u Madi d' Orcîmont 061 511 165.

Sol tévé waloncâzante

Videyos veyâves a pârti dl' Aberteke

<http://aberteke.walon.org>) u so ene ricwirrece (come Gogueuye) : Youtube / walon / Lucien Mahin.

* Scoles di walon : les spotchâves voyales [*voyelles instables*].

Ôte pârt sol Daegntoele

* Clip videyo del tchanson « So nosse voye ».

* Videyos di l' emission « Foû des Rays »; taper : *tévélux / fous des rays*

Pordjets subzidyîs...

... del Fiesse às lingaedjes walons. Fé ene ouve di scolyince [*travail pédagogique*] a pârti des lives « Mes meye prumîs mots d' walon ». Les pordjets doeynut esse rintrés pol 13 di mæss 2020, pa emile a charmarke.osmanomar@cfwb.be u alix.dassargues@cfwb.be. On pout wangnî 500 uros, et pâr 2500 pol meyeuse u les meyeuses des sayes. Racsegnes: 02/413.33.08.

Sol Daegntoele walon-câzante

L' Aberteke

<http://aberteke.walon.org>

Fimes del tévé walon-câzante, escoles di Bive, vîs limeros del Rantoele.

L' eciclopedeye Wikipedia

a-st asteure 13.313 ârtikes à 4 di decimbe 2019; <http://wa.wikipedia.org>

Wiccioneaire & DTW

Sol Wiccioneaire, <http://wa.wiktionary.org>, n aeut 22.217 ârtikes à 4 di decimbe 2019.

Sol DTW, à 3 d' setimbe 2019, gn av 31.383 intrêyes, inte di zeles, 21.837 dedja rfondowes, et 6.561 dedja eto sol Wiccioneaire : <http://chanae.walon.org/lh/wa/dic/>

Libes programes êndjotikes

<http://walotux.walon.org>

Foroms et lisses

<http://berdelaedje.walon.org/>

Les tecses eplaidîs cial e rfondou sont wârdés dins leu mwaisse sicrijaedje dins l' ridant « Tecses e walon ».

Fesbok walon

Pådjes « Fesbok » avou beacôp do walon : Pays conduze, Jean Gofart, Blawète, Djozewal Rabulets, Tchafète et Tchafiaud.

Muzêye do Pârlaedje e l' Ardene

<http://www.museedelaparole.be/>

Sol waibe des rruwes walones

Pådje del Rantoele

<http://www.revues.be/lirantoele>

Djâzante waibe des pârlers d' Beldjike

Li mape del Beldjike aeut, à 4 di decimbe 2019, **trinte-deus ponts walons**, mins eto picârd (5), gâmès (3), lussimbordjwès (5), wess-flamind (3) tîxhwès braibançon (2) brusselwès (1) limbordjwès (3) et ripouwaryin (francike di Tchârlumagne) (4).

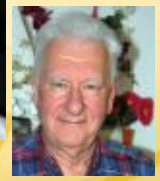
<https://atlas.limsi.fr/?tab=be>

Rantoele 92 ivier 2019-2020

- Octôbe el Walonreye (Lucien Mahin) p. 3
- D' Alberveye a Kalémî (II) (Christiane Blanjean) p. 4
- Beldjike politike (Dimitri François) p. 5
- Rodjes Diâles (Jean Goffart) p. 6
- Noyé 1944... ey après (Désiré Malet) p. 7
- Djeyolodjisse walon (Dimitri François) p. 7-8
- Famile d' enute (Georges Sfasie) p. 8

Belès-letes

- * Noyé (rat. pa Jacques Desmet) pp. 9-10 & 15-16
- * Boket del laetche (Fonse del Mårtene) p. 15

Pådjes di couleur

- * Ivier (J.P. Van Overmeire & M. Mahin) p. 11
- * AVC (I) (BD da José Schoovaerts) p. 12-13
- * Fotofâves Jean Goffart & Christian Thirion p. 14

- Ricete di cromptes (Sarah Lambot) p. 17
- Teri di schayire (Calixte Culot) p. 17
- Li cok tchante co (live André Delvaux) p. 18
- Pris pol teyâte (Singlé d' bwès) p. 19
- « Moudes a rvinde » al passete p. 20
- Li walon et nozôtes (B. Thiry & P. Sarachaga) p. 21
- Crakes da Cristian & Andri p. 22

